

Te Kōmihana Karauna mō te Uiui i ngā Akoranga o te Kōwheori-19 – ngā kitenga, ngā akoranga, me ngā tūtohutanga

E whakarāpopoto ana tēnei tuhinga i ngā mahi a te Kōmihana Karauna mō te Uiui i ngā Akoranga o te Kōwheori-19, me ngā pārongo kei roto i te pūrongo Wāhanga Tuarua a te Uiui.

He aha te Kōmihana Karauna mō te Uiui i ngā Akoranga o te Kōwheori-19?

I whakatūria te Kōmihana Karauna mō te Uiui i ngā Akoranga o te Kōwheori-19 (te Uiui) e te Kāwanatanga o Aotearoa i te tau 2022 hei arotake i te wheako o Aotearoa ki te Kōwheori-19, kia pai ake ai te whakarite a te motu mō ngā mate urutā ā muri ake.

I whakahaerehia te Uiui i ngā wāhanga e rua – ko te Wāhanga Tuatahi me te Wāhanga Tuarua. I arotake te Wāhanga Tuatahi i te tini o ngā āhuatanga o te wheako mate urutā o Aotearoa, ā, i whakaputa pūrongo i te tau 2024. I tirotiro te Wāhanga Tuarua i ētahi kaupapa hou, ā, i āta tirotiro anō hoki i ētahi o ngā kaupapa o te Wāhanga Tuatahi.

I tirotiro te Uiui i te wheako o Aotearoa ki te Kōwheori-19 me te whakahaere a te Kāwanatanga i te mate urutā. I āta tirotiro mātou i te mano tini o ngā tuhinga, ā, i rangona tonutia hoki ngā kōrero a te whānuitanga o te iwi me ngā rōpū, tae atu ki ngā minita o mua me ngā āpiha tūmatanui matua, ngā rōpū hapori me ngā rōpū whakahau, ngā kaupakihi, me ngā mātanga puta noa i Aotearoa.

I whakaoti te Uiui i te pūrongo tuatahi i Noema 2024, ā, i whakaoti i te pūrongo tuarua i Pēpuere 2026. E whakaatu ana ēnei pūrongo i ngā mea i akona e mātou mō te wheako mate urutā o Aotearoa, ā, e tuku ana hoki i ngā tūtohutanga mō te whakarite me te whakahaere a te Kāwanatanga i ngā mate urutā ā muri ake.

Ka taea e koe te pānui i ngā pūrongo e rua ki tā mātou pae tukutuku:
www.covid19inquiry.nz

Ka taea hoki e koe te kimi i tētahi whakarāpopototanga o te pūrongo Wāhanga Tuatahi i te reo Pākehā, te reo Māori, te reo Hāmoa, te reo Tonga, te reo Hinitī, te Hainamana Māmā, te Reo Turi o Aotearoa, te Easy Read, te Braille, te Oro, me te Tā Rahi ki te pae tukutuku: <https://www.covid19lessons.royalcommission.nz/translations-and-alternate-formats>.

Te Wāhanga Tuarua o te Uiui

E whakarāpopoto ana tēnei tuhinga i ngā mea i akona e te Wāhanga Tuarua o te Uiui mō te mate urutā Kōwheori-19 i Aotearoa, me ā mātou tūtohutanga mō ngā mahi a te Kāwanatanga hei whakarite, hei whakahaere hoki i ngā mate urutā ā muri ake.

I te Wāhanga Tuarua, ko ā tātou mahi he ako i ngā akoranga mai i te urupare a te motu ki te Kōwheori-19, kia pai ake ai te whakarite a Aotearoa mō ngā mate urutā katoa ā muri ake.

I tonoa mātou kia tirotiro i ngā whakatau matua a te Kāwanatanga i waenga i Pēpuere 2021 me Oketopa 2022, me ngā pānga o aua whakatau. Ko ngā kaupapa motuhake i tonoa mātou kia tirotiro ko ēnei:

- ngā whakaaetanga, ngā tukanga, me te haumarua o ngā werohanga
- ngā whakature werohanga
- ngā hangarau whakamātautau me te whaiwhai
- ngā rāhui ā-motu, ā-rohe hoki

E hāngai ana tā mātou pūrongo ki ngā taunakitanga i kohia i roto i te 15 marama kua pahure.

Tā mātou i kite ai

I te nuinga, i kitea e mātou he mea whai whakaaro, he mea hāngai hoki te urupare a Aotearoa ki te mate urutā Kōwheori-19, i runga i ngā mōhiohio o taua wā.

I taua wā tonu, i kitea hoki e mātou ētahi wāhi i taea te whakapakari ake i te urupare a te Kāwanatanga, pēnei i:

- te rautaki whānui me ngā tautuhinga a Aotearoa kāore i ngā wā katoa i tino urupare ki ngā āhuatanga hurihuri
- ētahi whakatau i mahia me te iti ake o ngā mōhiohio i taea te kohikohi — hei tauira, ētahi whakatau whakahau werohanga.

Ngā whakaaetanga me ngā tukanga haumarua mō ngā werohanga

I taua wā, i whakaaro ngā kaiwhakatau ko te werohanga tētahi ara hei tiaki i te iwi o Aotearoa i te huaketo, ā, hei whakaiti hoki i te whakawhirinaki ki ētahi atu tikanga pērā i ngā rāhui.

Ā mātou kitenga:

- I kitea ko ngā werohanga i whiriwhiria, i whakaaetia hoki i runga i ngā taunakitanga pakari, ā, he pūmau ngā whakatau mō te whakaaetanga me te haumarua o ngā werohanga.
- I aroturukihia ngā tūraru ka hua ake me ngā pānga taha i runga i ngā tohutohu a ngā mātanga, me ngā taunakitanga me ngā wheako e whanake tonu ana i Aotearoa me tāwāhi.
- Ahakoa i tukuna e te Kāwanatanga he pārongo ki te marea mō ngā tūraru, kāore rātou i matapae ka pēhea te nui o te pikinga o ngā māharahara mō te haumarua o ngā werohanga.

Ngā whakature werohanga

I kitea ko te whakamahinga a te Kāwanatanga i ngā whakature werohanga tētahi o ngā wāhanga i tino tautohetia o te urupare ki te mate urutā.

I kī mai ētahi tāngata i whakapiki i tō rātou haumarū, inā hoki he nui ake tō rātou tūraru ki te pā kino o te huaketo. I rongohoki mātou i ētahi atu e mea ana i takahi ngā whakature i tō rātou motika, ā, he mea whakakino hoki.

Whai muri i te arotake i ngā taunakitanga katoa, kua whakatau te Uiui he whakature whai mana ngā whakature werohanga, ā, me noho tonu hei kōwhiringa mō ngā urupare mate urutā ā muri ake nei. Heoi anō, me āta whakamahi, ā, me aroturuki, me arotake hoki i ngā wā katoa i runga i ngā paearu mārama.

Me tere te whakatinana i ngā whakatau kia whakakore i ngā whakature, nā te pānga nui ki ngā motika o te tangata.

Ngā hangarau whakamātau me te whaiwhai

He wāhanga tino hira te whakamātau i te Kōwhiri-19 i te urupare hauora o Aotearoa, mai anō i te tīmatanga. He mea tino hira tēnei hei tautuhi, hei whakahaere hoki i ngā putanga o te mate.

I te nuinga o te tau 2021, i whakawhirinaki ki ngā whakamātau PCR nā tō rātou tika, engari i te tīmatanga o 2022 ka taumaha rawa te pūnaha whakamātau i te putanga o Delta.

Nā te pōturi o te Kāwanatanga ki te whakaae i ngā whakamātau kē, me ngā here ki te kawemai whakamātau, i uaua ai ētahi tāngata ki te whai whakamātau tika i te wā i hiahiaia ai.

I te katoa, i kitea e te Uiui, ahakoa he pai te whakamōhio i ngā whakatau matua mō ngā hangarau whakamātau i te taha hangarau, kāore i tino whāia ngā kōwhiringa rautaki mō te pae tawhiti.

Ngā rāhui

I te Ākūhata 2021, i whakatinanahia tētahi rāhui ā-motu hei whakaiti i te horapa o te momo Delta. I whakaroangia te rāhui mō Tāmaki Makaurau, Te Tai Tokerau me Waikato i runga i ngā tohutohu a ngā mātanga hauora tūmatanui. Tino nui ngā pānga ki ngā hapori me ngā pakihi kei roto i te rohe rāhui, tae atu ki ngā wāhi o waho.

I kitea e te Uiui, mēnā i auau ake te arotake i te rautaki, tērā pea i tautokona te neke wawe atu i te rāhui i te wā i mārama ai kāore e āhei te whakakore i te Kōwhiri-19.

Heoi anō, mēnā i whakamutua te rāhui i te wā tōmua rawa, kāore rānei he rāhui, tērā anō hoki ngā pānga kino ki te ōhanga me te oranga ā-pāpori.

Mēnā i nui ake ngā raraunga mō ngā pānga ā-pāpori, ā-ōhanga hoki, i kaha ake ai te whakakaha i te tukanga whakatau.

Whai muri i te arotake i ngā taunakitanga, e whakaarotia ana e mātou, i te nuinga o te wā, he tika te whakamōhio me te tōkeke hoki o te tukanga whakatau.

Te rongo mai i te iwi – te pūrongo tirohanga urutā

He wāhanga nui o ngā mahi a te Uiui ko te rongo mai i te hunga i pāngia e te urutā i Aotearoa. Neke atu i te 31,000 ngā tāpaetanga ā-tuhi i tae mai i te marea, ā, i hui hoki mātou ki ngā rōpū me ngā hapori huri noa i te motu kia rangona ā rātou kōrero.

Koia nei ngā mea i rongo ai mātou:

Ngā Werohanga, Ngā Whakaaetanga, Ngā Tukanga me te Haumaruru

- I kī ētahi tāngata he māharahara tō rātou mō te haumaruru o te werohanga Kōwhiri-19, ā, i whakamārama hoki rātou i te kore tautoko i muri i ngā wharanga i whakapaetia e rātou he pānga nō te werohanga.
- I kī te nuinga he māmā te kia werohia, ā, i rata rātou ki taua āheinga.

Ngā Whakature Werohanga

- Ko ngā whakature werohanga te kaupapa i tino wānangahia i roto i ngā tāpaetanga. He rangirua ngā whakaaro. I kī ētahi i wāwāhia te iwi e ngā whakature, i puta hoki he taumahatanga ā-pūtea, ā, me māmā ake te āhei ki te karo i te werohanga. I kī atu anō ētahi i rongo rātou i te haumaruru i te mōhio kua werohia te nuinga.

Ngā Rāhui

- He maha ngā tāngata i pā tahi ki ngā wheako uaua o ngā rāhui, pērā i te noho tawhiti i ō rātou whānau, i te ngaro rānei o ā rātou mahi. Heoi anō, i kī te tokomaha i āwhina ngā rāhui ki te aukati i te horapa o te urutā, ā, i kaingākau rātou i te tautoko a te Kāwanatanga i aua wā.
- He maha ngā tāngata i whakahē i te roa me te pūtake o ngā rāhui, otirā ko ngā rāhui o Tāmaki Makaurau, o Te Tai Tokerau, o Waikato i te tau 2021.

Ngā Hangarau Whakamātautau, Whaiwhai me Ētahi Atu Rauemi Hauora Tūmatanui

- I wānanga te iwi i ngā pānga kino o te mau ārai kanohi, tae atu ki te hē o te whakatūnga ki te hunga kāore e herea kia mau, te kopī o te tinana, ngā uauatanga o te mau ārai kanohi, me ētahi atu take pāpori.
- I koa te iwi i te kore utu o ngā RAT, ahakoa te hiahia kia wātea wawe ake aua whakamātautau.

Ngā Whakawhitiwhiti Kōrero me ngā Pārongo

- I whakaaro ētahi i tino pai te whakawhiti kōrero a te Kāwanatanga, engari i whakaaro ētahi atu i whakakipakipa kē aua whakawhiti kōrero i te matakū o te tangata.
- I whakaaro ētahi he whakangārahu te urutā nā te Kāwanatanga, he mea hanga noa iho hoki.

Ngā Tirohanga Māori, ā-Iwi, ā-Moana nui a Kiwa

- I kōrero ngāi Māori me ngā iwi o Te Moana nui a Kiwa mō te uauatanga o te kore āhei ki te whai i ō rātou tikanga nā ngā ture urutā.

- He tokomaha i kōrero mō te nui o te tautoko a ngā iwi me ngā rōpū o Te Moana nui a Kiwa i te wā o te urutā.

Ngā Uiuitanga ā-Rāngai, ā-Rohe

- I rangona i tīmata pai te mahi tahi a te Kāwanatanga me ngā whakahaere me ngā haporī, ahakoa kāore taua āhua i mau tonu. I hiahia hoki rātou kia haere tonu ētahi o ngā tikanga hou i puta ake i te wā o te urutā.
- I kī ngā tāngata o ngā rohe maha he rerekē ngā wero me ngā hiahia o ia rohe.

Te Whakautu Whānui

- I te nuinga, i rangirua ngā whakaaro o te iwi mō te whakahaere a te Kāwanatanga i te urutā. I rongo te tokomaha i te haumarū, ā, i whakaaro rātou i pai te mahi a te Kāwanatanga. I whakaaro ētahi atu he nui rawa te mana o te Kāwanatanga ki runga i ngā oranga o te tangata. Ko te hunga kāore i rata ki te urupare a te Kāwanatanga i kī kāore rātou e whakawhirinaki ana ki te Kāwanatanga ināianei.

Ā Mātou Tūtohunga

Kua tuku te Uiui i ōna tūtohutanga ki te Kāwanatanga mō ngā huarahi hei whakarite, hei whakahaere hoki i ngā urutā ā muri ake nei.

E tūtohu ana te Uiui:

- te whakatakoto pūnaha hei tautoko i te whakatau tika, tae atu ki tētahi mahi rautaki hei tiroiro i ngā mahi puta noa i te Kāwanatanga, me te arotake auau i ngā whakatau i te wā o tētahi urutā
- te whakatū ture motuhake hei whakamārama i ngā mana motuhake ka wātea ki te Kāwanatanga i te wā o tētahi urutā, me ngā whakahaumarū mō ngā herekoretanga o te tangata
- te whakarite mō ngā pānga ohaoha o tētahi urutā, mā te waihanga i tētahi pūtea ārai, me ngā mahere tautoko mō te tangata, mō ngā pakihī, mō te ōhanga
- te waihanga me te whakahou tonu i tētahi aratohu whaihua mā te hunga whakatau i te wā e tū ana tētahi urutā
- te whakapiki i te mōhiotanga mō ngā pānga pāpori o te urupare Kōwhēori-19, me te whakawhanake i ngā huarahi whakawhiti kōrero whaihua i te wā o tētahi urutā.

Ka kitea ngā kitenga katoa me te rārangi oti o ngā tūtohunga ki te paetukutuku a te Uiui – www.covid19inquiry.nz

Ka aha ināianei

Kua mutu te Uiui ināianei, ā, kua tukuna atu ngā pūrongo o te Wāhanga Tuatahi me te Wāhanga Tuarua ki te Kāwanatanga.

Kei te Kāwanatanga ināianei te tikanga ki te whakatau ko ēhea o ngā tūtohunga ka whakatinanahia hei āwhina i a Aotearoa kia rite mō ngā urutā ā muri ake nei.

Ka pupuritia ngā pārongo katoa i kohia e te Uiui ki Archives New Zealand. Ka taea e te marea te.

Ka pupuritia ngā pārongo katoa i kohia e te Uiui ki Archives New Zealand. Ka taea e te marea te tiro i ētahi o ēnei pārongo, ā, ka noho matatapu ētahi atu pārongo.

Mēnā he pātai āu mō ngā mahi a te Uiui, ka taea te imēra ki te wāhitau nei:
inquiryintocovid-19lessons@dia.govt.nz

Mō ētahi atu pārongo mō ngā mahi a te Uiui, mō te pānui rānei i ā mātou pūrongo, tirohia: www.covid19inquiry.nz